

К.Н. Жанганатова¹, К.А. Тулентаева²

¹тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қаласы,
Қазақстан E-mail: Tobish76@mail.ru

²тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақ спорт және туризм академиясы,
Алматы қаласы, Қазақстан E-mail: k-abiken@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН СПОРТЫ: СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДА (1941-1945)

Аңдатпа

Мақалада Қазақ спортының Отан соғысы жылдардағы күрделі де қатаң сынға толы даму үрдісі қарастырылды. Тақырыптың мазмұнын ашу барысында біріншіден, физкультура және спорт саласындағы Кеңестер елінің, соның ішінде Қазақстанның, бетбұрыстық саясаты анықталды. Екіншіден, қайта құрулардың бірнеше бағыттары (жалпы қоғамдық-саяси және дене шынықтыру-қорғаныстық бұқаралық шараларды өткізу; жас жеткіншектермен, мектеп оқушыларымен жұмыс жасау; қорғаныстық, қоғамдық кадрлар мен ГТО белгілері иеленушілерді дайындау, олардың қажырлы еңбектері; госпитальдардағы сан-салалы іс-әрекеттер және т.б.) ажыратылып анықталды. Үшіншіден, республикалық ерікті спорт ұйымдарының (негізінен «Спартак») отты жылдардағы белсенді іс-қызметтері сараланды. Төртіншіден, республиканың орта, орташа және жоғары мектептеріндегі бастапқы және әскерге дейінгі әскери-физикалық дайындық жұмыстарының нәтижелері пайымдалды. Бесіншіден, Қазақстанның соғыс жылдарындағы тау атқыштарын даярлау орталығы және альпинистердің ортаазиялық бапкерлер мектебі ретіндегі рөлі бағамдалды. Алтыншыдан, қазақстандық спортшылардың майдан далаларындағы жауынгерлік ерліктері толымды етіп қарастырылды. РКФСР-ның басты қалаларында (мәс., Ленинградтағы дене тәрбиесі және спорт институты, сонау 1918 жылы Мәскеуде есігін ашқан Ленин орденді Мемлекеттік орталық дене шынықтыру институты, т.б.) соғысқа дейін-ақ спорттық жоғары мектептер құрылып, сонымен қатар әскери училищелер мен педагогикалық жоғары оқу орындарында дене тәрбиесі кафедраларының орын алуы осы саланың толыққанды әрекет етуіне жол ашқаны белгілі. Ендеше, жетіншіден, Қазақстанның аталған сала жүйесінің материалдық базасының нашарлығы (спорттық объектілерінің аздығы, олардың жабдықталуының төмен дәрежеде қалуы, маман кадрлардың жетіспеушілігі) соғыс жылдарында қиындық туғызғаны назарда ұсталды. Сегізіншіден, республика спортшыларының соғыс жағдайында іс-қызметі негізінен екі бағытта (біріншіден, спортты әртүрлі қорғаныстық жұмыстармен, екіншіден, алғы шепте ұрыс даласында жауынгерлік қимылдармен) ұйымдастырылғандығы негізделді.

Түйін сөздер: Спорт, Отан соғысы, мемлекеттік қаулы-қарарлар, соғысқа сәйкес қайта құрулар, қоғамдық ерікті спорт ұйымдары, қорғаныстық кадрлар, қоғамдық кадрлар, дене шынықтырушылар, ГТО белгісін иеленгендер, спортшы-жауынгерлер.

K.N. Zhanganatova¹, **K.A. Tulentayeva²**

*¹Candidate of Historical Sciences, Kazakh Academy of Sport and Tourism,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: Tobish76@mail.ru*

*²Candidate of Historical Sciences, Kazakh Academy of Sport and Tourism,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: k-abiken@mail.ru*

SPORTS OF KAZAKHSTAN: THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

Abstract

This article explores the complex and challenging development process of Kazakhstani sports during the years of the Great Patriotic War. In revealing the content of the topic, firstly, the pivotal policies of the Soviet Union, including Kazakhstan, in the field of physical culture and sports were identified. Secondly, several directions of restructuring were distinguished and analyzed, including general socio-political and physical culture-defense mass activities; work with youth and schoolchildren; the preparation of defense and public personnel, as well as GTO badge holders and their dedicated efforts; and the multifaceted activities carried out in hospitals, among others.

Thirdly, the active efforts of republican voluntary sports organizations (mainly «Spartak») during the wartime period were examined. Fourthly, the outcomes of primary and pre-military physical training in Kazakhstan's secondary and higher educational institutions were evaluated. Fifthly, the role of Kazakhstan as a training center for mountain riflemen during the war and as a coaching school for Central Asian alpinists was assessed. Sixthly, the combat feats of Kazakhstani athletes on the battlefields were considered in detail.

It is known that even before the war, sports institutions of higher education had been established in the major cities of the RSFSR (for example, the Institute of Physical Education and Sports in Leningrad, and the State Central Institute of Physical Education in Moscow, which opened in 1918 and was awarded the Order of Lenin). Alongside these, departments of physical education operated in military colleges and pedagogical universities, contributing to the full functioning of this field.

Seventhly, attention was given to the difficulties caused by the weak material base of Kazakhstan's sports system during the war (the lack of sports facilities, their poor equipment, and the shortage of qualified specialists). Eighthly, it was substantiated that the activities of Kazakhstani athletes during wartime were organized in two main directions: firstly, participation in various defense-related activities; and secondly, engagement in combat operations on the front lines.

Key words: sports, Great Patriotic War, government decrees, wartime restructuring, public voluntary sports organizations, defense personnel, public personnel, physical culture specialists, GTO badge holders, athlete-soldiers.

К.Н. Жанганатова¹*, К.А. Тулентаева²

*¹кандидат исторических наук, Казахская академия спорта и туризма,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: Tobish76@mail.ru*

*²кандидат исторических наук, Казахская академия спорта и туризма,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: k-abiken@mail.ru*

СПОРТ КАЗАХСТАНА: ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945)

Аннотация

В статье рассматривается сложный и насыщенный испытаниями процесс развития казахстанского спорта в годы Великой Отечественной войны. В ходе раскрытия содержания темы, во-первых, определена поворотная политика Советского Союза, в том числе Казахстана, в области физкультуры и спорта. Во-вторых, выделены и охарактеризованы несколько направлений преобразований (общегосударственные политические и физкультурно-оборонные массовые мероприятия; работа с молодежью и школьниками; подготовка оборонных и общественных кадров, а также обладателей значков ГТО и их самоотверженный труд; разнообразная деятельность в госпиталях и др.).

В-третьих, проанализирована активная деятельность республиканских добровольных спортивных организаций (в основном «Спартак») в годы войны. В-четвертых, рассмотрены результаты начальной и довоенной военно-физической подготовки в средних и высших учебных заведениях республики. В-пятых, дана оценка роли Казахстана как центра подготовки горных стрелков в годы войны и как школы тренеров альпинистов Средней Азии. В-шестых, подробно освещены боевые подвиги казахстанских спортсменов на фронтах.

Известно, что еще до войны в крупнейших городах РСФСР (например, в Ленинграде – в Институте физической культуры и спорта, а также в Центральном государственном институте физкультуры имени Ленина в Москве, открытом в 1918 году) были созданы спортивные высшие учебные заведения, а также действовали кафедры физвоспитания в военных училищах и педагогических вузах, что обеспечивало полноценное функционирование данной сферы.

В-седьмых, отмечены трудности, вызванные слабой материальной базой системы спорта Казахстана (нехватка спортивных объектов, низкий уровень их оснащения, дефицит квалифицированных кадров) в годы войны. В-восьмых, обосновано, что деятельность спортсменов республики в условиях войны была организована по двум основным направлениям: с одной стороны – участие в различных оборонных мероприятиях, с другой – участие в боевых действиях на передовой.

Ключевые слова: спорт, Отечественная война, государственные постановления, военные преобразования, общественные спортивные организации, оборонительные кадры, общественные кадры, физкультурники, обладатели значка ГТО, спортсмены – воины.

Кіріспе. Дене тәрбиесі адамның денсаулығын нығайтып, күш-жігерін арттыруға бағытталған әлеуметтік жүйенің бір саласы екені мәлім. Ендеше Кеңестер еліне Германияның соғыс жариялауымен байланысты бүкіл қоғамда қолға алынған соғыс талабына сәйкес қайта құрулар физкультура және спорт саласында да жүргізіліп өрістетілгені заңды құбылыс болған-ды.

Зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстандық спортшылардың соғыс жылдарындағы ерен еңбегі мен ерлігін, отты жылдардағы мемлекеттің спорт саласында жүргізген саясатын жүзеге асырудағы табандылығын айқындау.

Материалдар мен әдістері

Спортшылардың арнайы әлеуметтік категория ретіндегі орнын айқындау; XX ғ. 30-40 жж. Қазақстандағы спорт саласының жетістіктері мен кемшіліктерін бағамдау; Қазақстан спортының КСРО құрамы жылдарындағы қысқы спорт түрлерін жетілдірудегі алғашқы жетістіктерін бағамдау; Отанды қорғау жылдарындағы Қазақ спортының қорғаныстық спорт мамандарын даярлаудағы алғашқы жетістіктерін зерделеу.

Жалпы елдегі сияқты Қазақстанда да коммунистік партия физкультура мен спортты дене тәрбиесі қозғалысымен шектемей, социалистік еңбек пен **ОТАНДЫ ҚОРҒАУДЫҢ** алғышарттарының бірі ретінде қарастырып, маңызды мәселе тұғырына көтерді және күн тәртібінен түсірмеген-ді. Ендеше соғыс басталған тұста-ақ, спорт жүйесінің барлық тармақтары әскери тәртіпке түсті. Кеңестер кеңістігінде бұл саладағы бүкіл атқарылатын іс-қызмет КСРО ХКК-ның жанындағы Бүкілодақтық физкультура мен спорт Комитетінің және жергілікті жерлерде, соның ішінде Қазақстанда, ҚазКСР ХКК-нің жанындағы ФК және Спорт Комитетінің қолына шоғырландырылды.

КСРО ХКК-нің жанындағы Бүкілодақтық физкультура мен спорт комитеті 1941 жылдың 25 маусымында Бұйрық шығарып, осы маңызды құжатқа сәйкес, ҚазКСР КП (б) ОК Бюросының 1941 жылғы 29 маусымындағы және ҚазКСР ХКК-нің жанындағы ФК және Спорт Комитетінің сол жылдың 6 шілдесіндегі шешімі облыстарға (сол кезде республика территориясы 14 облыстан тұрған еді) таратылып, онда «Қоян-қолтық ұрыс нұсқаушы мамандарын дайындау үшін бағдарлама», «Жауынгер велосипедшілерді даярлау үшін бағдарлама», «Гранаталақтырғыштарды дайындау жөнінде бағдарлама» сияқты нақтылы әдістемелік нұсқаулар берілді [1, 79-б.].

Сөйтіп, Кеңес Армиясының қатарын толықтыру мақсатында спорттың қорғаныс түрлері бойынша нұсқаушы мамандарды дайындау және жедел даярлау курстары мен семинарлары құрылды. Нұсқаушы әдіскерлер дайындықтарына жіті көңіл бөлініп, іс-шараға қатаң талап қойылды. Кеңес Одағы азаматтарын шұғыл түрде әскери-қолданбалы өнерге үйрету үрдісінде ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында-ақ бастау алған Бүкілодақтық «Спартак», «Динамо», «Пищевик», «Большевик» т.с.с. ерікті физкультура-спорттық қоғамдық ұйымдар басты рөл атқарды. Орталықтағы аталған ұйымдардың төменгі буындары соғысқа дейін-ақ барлық республикаларда құрылып әрекет еткен-ді. Мәселен, Қазақ Республикалық ерікті спорттық «Спартак» Кеңесі Қазақстан территориясында сол кездегі Алматы қаласының және 14 облыстық «Спартак» ұйымының басын біріктіріп нәтижелі еңбек етті. Өз кезегінде, Облыстық Кеңестердің құрылымы еңбек коллективтерімен тікелей сабақтастырылған еді, яғни олар физкультуралық ұжымдарды біріктірген артельдерден тұрды. Мысалы, Қызылорда «Спартак» ұйымының Облыстық Кеңесі өндірістік жүйенің 2568 мүшесі бар 23 артелінде 678 мүшеден тұратын 23 физкультура ұжымын құрып, солармен жұмыс жүргізді [2, 22-б.]. Қалған 13 облыстық Кеңестердің де құрылымы да осы тәртіппен құрылған болатын.

Мұрағат материалдары облыстардағы «Спартак» ұйымы Кеңестерінің соғыс жылдарындағы атқарған іс-қызметінің сан-салалы екендігін көрсетеді. Бірінші кезектегі мемлекет тарапынан жүктелген жауапты істері негізінен соғыс талаптарына сәйкес үш бағытта көрініс тапты: 1) «ГТО белгісін иеленушілерді» дайындау; 2) қорғаныс кадрларды даярлау; 3) қоғамдық кадрларды дайындау (общественники).

Соңғы екеуін анықтар болсақ, толық тізіміне бойламағанның өзінде қорғаныс кадрлары төмендегідей мамандық иелері оқытылып дайындалып шығарылды: қоян-қолтық ұрысқа қатысушылар (рукопашники), альпинистер, шаңғышылар, велобайланысшылар (велосвязисты), аңшылық-байланысшылар (охотники-связисты), автоматшылар, гранаталақтырушылар (гранатометчики), мото-жүргізушілер, ворошиловтық атқыштар (ворошиловские стрелки), танкті жоюшылар (истребители танков), минометчиктер, пулеметшілер, т.б. Бұл санаттағы азаматтар негізінен әскер қатарына шақырылғандар мен запастағы әскери міндеттілер еді және олар соғыс өнеріне үйретіліп, курсты аяқтаған кезде майдандарға аттандырылып отырылды.

Керісінше, қоғамдық кадрлар статусы ыждақатты түрде соғыс өнерінің бір немесе бірнеше түрлерінен арнайы семинарларды аяқтаған уақытта берілетін еді, сөйтіп, олар нұсқаушы-

бапкер мамандықтарын меңгерді. Нұсқаушылардың түрлеріне келсек, велоспорт, танкілерді жою бойынша, минометтік іс, қоян-қолтық күресі, ату спорты инспекторлары, сонымен қатар емдеу гимнасттары, сандружинницалар, медбикелер т.с.с. дайындалды.

Жоғарыда аталған дайындықтың үш түрінің қарқынды жүргізілгендігін цифрлық мәліметтер мойындатады: 1941 жылдың 1 шілдесінде I-дәрежелі ГТО белгісін иеленушілер саны 757, ал II -дәрежелі ГТО белгісін иеленушілер – 8 болса, Отан соғысының бастапқы бір жылында 2010:75 -ке жетті. Қорғаныс кадрлары 4373:9384 адамды құрады, ал қоғамдық кадрлар 135: 671- ға жетті [2, 12-б.].

Қазақ Республикалық «Спартак» ұйымының он төрт облыстық Кеңесі 1942 жылы да қорғаныс кадрлары мен қоғамдық белсенділерді дайындауда қажырлы еңбектің үлгісін көрсеткендігі айғақ. Сол жылға жоспар бойынша 5610 қорғаныс кадрларын дайындау керек болса, ал көрсеткіш нәтижесі 15 885 адамды құрады. Қоғамдық белсенділер саны да көрсетілген жоспардан асып түсті: 460 : 111 [2, 36-беттің арты.]. Бұл жерде біз бір ұйымның соғысқа қажетті мамандарды дайындау барысын пайымдадық, ал әртүрлі спорттық-бұқаралық іс-қызметпен айналысқан мұндай ерікті қоғамдық спорттық ұйымдар республикада көптеп саналды.

Соғыс қоғамдық белсенді (қоғамдық кадрлар) сынды әлеуметтік категорияны жаңа деңгейге көтерді. Қоғамдық белсенділердің діні қоғамның түрлі топтарынан құралғандығын мұрағаттық құжаттар айқындайды; темір ұстасы, электр цехының мастери, жоспарлаушы, ағаш ұстасы, мата пішуді, трикотаж цехының мастери, тоқымашы, наубайшы, тігінші, ұста, сағат шебері, етікші, фотограф, мектеп оқушысы (негізінен 10 сынып) және т.б.

Қорғаныстық соғыс өнерінің бір түрін айқындап, сол сала бойынша арнайы семинар оқу курсынан өткен қоғамдық белсенділердің әрқайсысына мінездеме беріліп, таңдаған мамандығы бекітілді. Сөзімізді айғақтайтын бірнеше мысалдармен шектелелік; Ақмола облысынан – электр цехының мастери Н.М. Рыбак инструктор-қоғам белсендісі, мектеп оқушысы Ю.Н. Молахов шаңғы және қоян-қолтық ұрысының инструктор-қоғам белсендісі; Ақтөбе облысынан – тігін шеберханасы жұмысшысы В.С. Акчурин инструктор-қоғам белсендісі; Жамбыл облысынан – «Октябрь революциясы» атындағы мектептің оқушылары Л.Н. Рахмелюк (қоян-қолтық ұрыс бойынша инспектор), Ю.Л. Коркер (қоян-қолтық ұрыс және атқыштар бойынша инспектор) мамандықтарын игерді. Бұл тұста көңіл аударатын жайт – категориялық статустары есепке алынып ескерілген спорт саласының кәсіби мамандары және ұйымның белсенді мүшелері қорғаныстық арнайы семинарларды пулеметтік взводтың командирі (мысалы, Н.П. Цой – Қызылорда облысы), минометтік взводтың командирі (А.А.Алексеев – Қызылорда облысы) сияқты мамандықтарымен аяқтады [2, 122-126 бб.].

Қоғамдық ерікті спорт ұйымдары Облыстық Кеңестерден, физкультура ұжымдарынан, қоғамның барлық мүшелерінен, физкультура инспекторларынан, тренер-бапкерлерден, физкультура жұмысының қоғамдық еріктілерінен құралған болатын. Олардың аймақ азаматтарын әртүрлі соғыс машықтарына дайындауға қосқан игілікті істері орасан зор. Республикада негізінен 1942 жылдан бастап мұрағат мәліметтерінде аталған буындардың үздіктерін даралап, әр деңгейдегі марапатқа ұсынылу дәстүрге айналған сияқты. Сый марапаттардың негізінен төмендегідей түрлері табысталды: Облыстық Кеңестің Мадақтау қағазы, Алғыс хат, Облыстық Кеңестерге Ауыспалы Қызыл Ту, бағалы сыйлықтар, айлық үстеме жалақы және т.б. [2, 122-126 бб.]. Адал еңбек пен қажырлы қайратты қару еткен орта озаттары көптеп саналды, дегенмен бірлі жарымын ғана атап өтелік: 1943 жылы «Спартак» ұйымының Қазақ Республикалық Кеңесінің Ұйымдастыру бюросы М.Н. Тоғайды Республикалық Кеңестің Мадақтау қағазы және айлық үстеме жалақымен (Қызылорда облысы) марапаттады, Лебедевті бағалы сыйлық беріліп, алғыс жарияланды (Қостанай қаласы) [2, 21-б.].

Зерттеудің толымды мазмұнын ашу бағытында әдістемелік ұстанымның маңызы өте зор. Кез-келген тарихи тақырыптың зерделенуі объективтік таным принциптерін басшылыққа алу арқылы оқиғаны шынайылығын анықтап, нақтылы беру болып табылады. Сипаттамалы синхронды әдіс арқылы мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, ұжымдардың іс-қызметтері қатарласа қарастырылып салыстырылды. Белгілі бір мәндік қасиеттеріне қарай зерттеу

объектілерін жүйелеу үрдісін қолдану жалпы ғылыми классификациялау әдісімен бекемделді. Мәселенің танымдық даму үдерісіндегі орнын айқындауда ғылыми зерттеу әдістемелерінің анализ бен синтез, индукция мен дедукция сияқты сынақтан өткен әдістері қолданылды.

Нәтижелер. Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан спортының даму үрдісі жеке-дара талдауға түсіріліп қарастырылмаған. Алайда бұл пікір осы бағыттағы тақырыптар бұрын-соңды пайымдалмаған дегенді білдірмейді.

Соғыс жылдарына қатысты мұрағат құжаттарында дене шынықтырушылар (физкультурниктер) сынды әлеуметтік топ туралы да мағлұматтар баршылық. Олар белгілі бір мамандық бойынша артельдерде еңбек ете отырып, сонымен қатар ұжымда ерікті түрде футбол, қоян-қолтық ұрыс, ату, волейбол т.б. секцияларда жұмыс жасады. Үздік дене шынықтырушылар өндірісте те стахановшылар қатарынан табылып жатты (кеңестік дәуірде жоғары еңбек өнімділігін көрсеткен адамды атаған, еңбек озаты дегенді білдіреді; стахановшылдық қозғалыс 1935 жылы бір сменада көмір өндіруден рекорд жасаған шахтер Алексей Стахановтың құрметіне аталған). Талқыға түсіріп саралаған архив документтері стахановшы-физкультурниктердің бекітілген жоспарды 150%, 158%, 175%, 185%, 203%, 250%, 300% -ға дейін артық орындағандары туралы мәлімет береді [2, 72-беттің арты, 115- беттің арты, 119- б., 120-б.].

Соғыс жылдарында дене шынықтырушылардың жұмыс назарынан жас өспірім балалар да тыс қалмады. Олардың есеп жоспарының бір тарауы «балалармен жұмыс» деп аталды және төмендегідей бағыттарды қамтыды: 1. физкультуралық жұмыс; 2. спорттық-бұқаралық жұмыс; 3. спорттық жұмыс. Жоғарыда аталған жұмыстар ұйымның (мәселен, «Спартак») шептікке алған мектептерінде атқарылды. Республиканың Облыстық Кеңестері 1942 жылы мұндай мектептерде 15 «Жас спартакшы» атты физкультуралық ұжым ұйымдастырып, олардың қатарында 520 мүшесі болған [2, 11-беттің арты]. Жұмыстар әр бағытта өрбіді: дене шынықтыру секцияларынан (волейбол, гимнастика, футбол т.б.) бөлек, қорғаныс тактикасымен қаруланатын (қоян-қолтық ұрыс, ату т.б.) секциялар әрекет етті және олардағы балалар саны басқаларына қарағанда басымдық танытты.

Республикадағы дене шынықтырушыларға қатысты тағы бір маңызды ақпараттық мәлімет көңіл аудартады. «Спартак» ұйымының Қызылорда, Жамбыл, Ақтөбе облыстық Кеңестерінің 1943 жылдың 1-қаңтар күнімен бекітілген «Физкультура бойынша жиынтық есеп» атты құжаттарында физкультура қызметкерлерінің санын көрсеткен 8-пункті екі тармақтан тұрады: а) штаттан тыс (внештатные) және 2) ақысыз істейтіндер (бесплатные). Қызылорда облысында штаттан тыс 0 болса, ақысыз істейтіндер-16; Жамбыл облысында - 1:12; Ақтөбе облысында – 37:37 [10, 88-беттің арты, 90-беттің арты, 91-беттің арты]. Көріп отырғанымыздай, соғыс жылдарында бастамалық қозғалыстар өрістесе, оның легі азаматтардың өндірістегі еңбектерін ерікті қоғамдық жұмыстармен сабақтастырылып отырғандығы айғақтайды.

1942 жылы ленинградтық (Санкт-Петербург) физкультура инструкторлары – мастерлер мен тренерлер – «мыңдықтар» қозғалысын, яғни әрбір инструктор соғыс өнеріне мың адамнан кем дайындамау туралы бастама көтерген-ді. Бұл бастама республиканың жергілікті жерлерінде дене шынықтырушылар активінде талқыланып, мыңдықтарды дайындау үрдісіне серпін берді. Мыңдықтарды дайындау туралы міндеттеме алған М.Г. Стародубова (Алматы қаласы; соғыс жылдарында үздік қызметкердің қатарында болды) 1275 және Югай (Қостанай қаласы) 1007 адамды дайындап үлгерді [2, 8-беттің арты].

Республиканың «Спартак» ұйымының бүкіл қорғаныстық-физкультура жұмысы Ішкі істер министрлігінің Ерекше Кеңесімен және комсомол ұйымдарымен тығыз байланыста болды. Мәселен, 1942 жылдың I-жартысында бірлескен іс-қимылдың арқасында ПВХО-ның (Өуе және химиялық қауіпсіздікке қарсы) 3614 және ГТО-ның 1386 значкистерін, сондай-ақ 37 санитарлық друженница мен 20 медбике дайындалды [2, 11-б.].

Отан соғысының басталуымен байланысты Қазақстанның «Спартак» ұйымының қоғамдық іс-шаралары қанат жайды және саяси, шаруашылық науқандарда олардың мүшелерінің белсенділігі артты. Спартакшылар тарапынан жалпы саяси және дене шынықтыру-қорғаныстық тақырыптарында жиналыстар шақырылып, онда жиі дәрістер мен

баяндамалар оқылды, әңгімелер өткізілді. Өндірісте тұрақты жексенбіліктер жүргізілді, Қызыл Армияға жылы киімдер мен сыйлықтар жинау науқаны ұйымдастырылды.

Республикада «Спартак» ұйымының облыстық Кеңестері госпитальдарға материалдық жәрдем берумен (спорттық жабдықтардан бастап әдеби және саяси кітаптар) де айналысты. Республиканың тек «Спартак» ұйымының дене шынықтыру ұжымдары соғыстың алғашқы жылдарында-ақ госпитальдардың үлкен бөлігін шептікке алып қамқорлық көрсетті; емдеу гимнастикасы кабинеттерін, физкультура бұрыштарын құрды, спорттық мүлік-құралдармен, әдебиеттермен қамтамасыз етуге атсалысты [2, 8-б.]. Ұйымның Батыс Қазақстан облыстық Кеңесі денсаулығы бері қараған жауынгерлерге шаңғы мен аяқ киім бөліп, қыста олармен тұрақты түрде шаңғыдан сабақтар өткізді. Ұйым мүшелерінен он адамнан тұрған медбикелердің екі бригадасы ұйымдастырылса, Гуделова және Рязанова сынды бригадирлер жаракаты ауыр ауруларды қамқорлыққа алып, палаталарда тұрақты түрде кезекшілік атқарған.

Қазақстан ерікті спорт ұйымдарының нәтижелі іс-қызметтері, әрине, олардың материалдық базасының жай-жапсарымен, жағдайымен тікелей байланысты екендігі түсінікті. Осы мәселені саралап көрелік; «Спартак» қоғамының қазақстандық ұйымы 1942 жылы Алматы, Шымкент, Жамбыл, Петропавловск қалаларында стадиондарды иемденді. Семей мен Қостанайда спорт залдары әрекет етті. Дене шынықтыру ұжымдарында ГТО нормаларын тапсыруға бейімделіп жабдықталған 14 орны болды. Спорт алаңдары жабдықталды: волейболдан-34, баскетболдан-4 (қала бойынша-3), футболдан-8, гимнастикадан-7. [2, 11-беттің арты].

Соғыс жағдайына қарамастан, тиесілі мемлекеттік органдар спорттық нысандарды, мүмкіндігінше, қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етуді назарда ұстады. Бұл ретте Қазақ өнеркәсіп Кеңесі (Казпромсовет) облыстық өнеркәсіптік одаққа (облпромсоюз) ұйымдардың спорттық құралдар және спорттық киімдерге сұранысын шешуге жергілікті жерлердегі мемлекеттік органдардан қаржы қарастырылуы туралы нұсқаулар беріп отырды. Оның бер жағында, ұйым мүшелері істен шыққан құрал-жабдықтарды тез арада жөндеуден өткізіп қолдан келген көмектерін жасады.

Талқылау. Дегенмен, республиканың ерікті спорт ұйымдары облыстық Кеңестерінің іс-қызметі барлық өңірлерде белсенді қарқынмен жүрді деуге болмас. 1942-1943 жылғы мәліметтерде Оңтүстік Қазақстан, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарында ұйым мүшелері арасында бұқаралық үгіт-насихат жұмысының дұрыс жолға қойылмағаны, дәрістер, баяндамалар, әңгімелер өз дәрежесінде ұйымдастырылмағаны, дене шынықтыру ұжымдарында қабырға газеттері тұрақты шығарылмағандығы айтылады. Ақтөбе, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан облыстарының ұйымдарында ГТО белгісін иеленушілерді дайындау төмен дәрежеде, сондықтан бекітілген тапсырмалардың орындалмауы республикада атақарылып жатқан жұмысқа тұсау болып отырғандығы атап өтілген [2, 13-б.].

Республиканың мектептеріндегі дене тәрбиесі сабақтары мен оқу орындарындағы дене шынықтыру кафедраларының жұмыстарында түбірінен шұғыл түрде қайта құрулар жүргізілді. Оларға бастапқы және әскерге дейінгі деп сараланған әскери-физикалық дайындықтан оқушылар мен студенттерді өткізу жүктелді [3, 31б.]. Тек 1941 жылы аталған дайындық үрдісін кесте арқылы мұрағат материалдарына жүгініп, цифрлық көрсеткіштермен анықтайық [4, 37-б.].

1-кесте Республика мектептерінің әскери дайындық үрдісі 1941 жыл.

Орташа мектеп	1644	Бастапқы әскери дайындық	Әскерге дейінгі дайындық
		214 305адам	-
Орта мектеп	677	-	53136 адам

Кеңестер Одағында бұл бағыттағы шараларды толыққанды жүзеге асыруды большевиктер 1942 жылы нақтылы қолға алды. КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің (мемлекеттің атқарушы органы) 1942 жылдың 24 қазанындағы «Орташа, орта мектептердің оқушылары мен техникумдардың студенттеріне әскери дене тәрбиелеу дайындығын енгізу туралы» қаулысы қабылданды [5, 16- б.].

Республикада жергілікті жерлерде шұғыл орындау үшін Орталықтан түскен нұсқаулық құжатқа сәйкес Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесінің (республикалық атқарушы орган) «ҚазКСР мектептеріндегі әскери оқытудың жетекшілігі туралы» қаулысы осы жылдың 10 желтоқсанында қабылданып, халықты ағарту органдарына жастардың әскери білімін басқару бойынша жұмыстарды күшейтуді талап етті.

Дайындық курстарынан өту уақыты әскер түрлеріне байланысты белгіленді. Әскери дене қимылы дайындығы бағдарламасын кесте арқылы анықталық [6, 51-б.].

2-кесте Әскери дайындық түрлері, сағат саны. 1942 жыл.

№	Әскери дайындық түрлері	Сағат саны
1.	қоян-қолтық сайыс әскері	25
2.	шаңғышылар	20 және 40
3.	таулық атқыштар бөлімі	90

Дене қимылы дайындығы бағдарламасына сәйкес жүзу, жүзіп өту, суға кеткендерді құтқару, алғашқы медициналық жәрдем беру сынды спорт сайыстары кірді. Мотоциклшыларды, альпинистерді, парашютшілерді даярлау курстары әрекет етті.

Сондай-ақ мұндай дайындықтың құрамдас бөлігі қатарынан шаңғы тебу сайыстары, жеңіл атлетикалық жарыстар, әскери жорықтар, ГТО нормативтерін орындау сынақтары да кірді. Көріп отырғанымыздай, соғыс кезіндегі ауыр жағдайларға қарамастан, әскери қолданбалы мәні бар спорт түрлерінен жүгіру сайыстары мен жарыстары өткізіліп тұрды. Мұндай қоғамдық іс-шаралар бұқаралық спорттың одан әрі қарқын алуына жол салғаны сөзсіз.

Спорт ұйымдары төзімді және ержүрек жауынгерлер тәрбиелеу ісімен шұғылдану үрдісін спорттың кейбір ұлттық түрлері жөніндегі секциялардың жұмысын едәуір нығайтумен сабақтастырды. Республиканың барлық облыстарында құрылған «барлаушы аңшылардың» секцияларының басты міндеті спортшы-жауынгерлерді әзірлеу болды.

Республикада 1935 жылдан бастап Альпинистердің ортаазиялық бапкерлер мектебі әрекет ете бастаған болатын. Мектеп түлектерінің ортасынан Н.Яценконы даралап атауымызға болады, Отан соғысында ерліктің үлгісін көрсеткен оған Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Сонымен қатар И.В. Панфилов дивизиясы батальон штабының басшысы болған Х.Рахимов, фотожурналист Д.Саланов және А.Бекметов, т.б. Жеңіс Күнін жақындатуға зор үлестерін қосты [7, 46-б.].

Қазақстан 1941 жылдан бастап тау атқыштарын даярлау орталығына айналды. Ал 1943 жылы Алматы қаласына жақын орналасқан Горельник жайылымында тауға шығу дайындығы нұсқаушыларының Бүкілодақтық мектебі құрылды. Мектеп екі бағытта жұмыс жасады; біріншіден, таудағы атқыш бөлімшелері үшін атқыш-альпинистерді, екіншіден, дене шынықтыру ұйымдарына нұсқаушылар дайындаумен айналысты. Мектеп 1943/44 жылдарда 12 мың тау атқыштарын және 1,5 мың нұсқаушыны дайындық курсынан өткізді [8, 198-б.].

Олар Кавказ тауларында, бірқатар мемлекеттермен шекаралас жатқан Украинаның батысында орын тепкен Карпат таулы жүйесі, Шығыс Еуропада орналасқан Словакия мен Польшаны шекарасындағы Татры тау қыратында болған шайқастарда оңтайлы соғыс операцияларын ұйымдастырды.

Сөйтіп, әскери-спорт кадрларын дайындау жұмыстарының нәтижесінде соғыс жылдары спорттың әскери-қолданбалы түрі бойынша негізінен 1,5 миллионға жуық адам даярланды.

Отан соғысы жылдарында Кеңестер елінде, соның ішінде Қазақстанда да, «Барлығы Майдан үшін, барлығы Жеңіс үшін!» ұранымен сан-салалы бастамалар орын алғаны белгілі. Қоғамдық бастамаларға жер-жерлерде физкультура және спорт өкілдері үн қосты. Республикада патриоттық үндеу тастап қолдаған азаматтың бірі атақты қазақ балуаны Қажымұқан Мұңайтпасов (1871-1948 жж.) болды. Ол Ақмола өңірінің Қараөткел жерінде дүниеге келіп, Түркістан облысы Ордабасы ауданы Ленин туы ұжымшарында өмірден өтті. Бүкіл саналы ғұмырын күрес өнеріне арнаған қазақ халқы тарихындағы тұңғыш кәсіпқой балуан. Жер планетасының 54 мемлекетінде белдесіп, алтын және күміс 48 медальдің иегері. Отты жылдарда егде жасқа келген палуан Кеңес халқының соғыста Жеңіске жетуіне сүбелі үлес қосты. Аймақтық спорттық көрсетілімдерден ақшалай қор жинап, 1944 жылы жүз мың қаржыны қазақ батыры Амангелді Имановтың атымен ұшақ сатып алуға Жеңіс қорына аударды [9, 158-б.]. Сол жылдардағы деректік материалдар былай пайымдайды: «Оңтүстік Қазақстан облысы, Шәуілдір ауданы, Ақтөбе колхозы, Мұңайтпасовқа. Қызыл Армияның Әскери күштеріне көрсеткен қамқорлығыңыз үшін менен сәлем және Қызыл Армиядан ризашылық қабылдаңыз, жолдас Қажымұқан. Сіздің тілегіңіз орындалды. Сталин». Сондай-ақ палуанның атына майдан даласынан алғыс білдірген жауынгерлік хаттар да көптеп түскен болатын.

«Күш атасы» атанған алып балуанға 2001 жылы Шымкенттің орталық стадионы алдында ескерткіш қойылса, 2021 жылы Астанада Қ.Мұңайтпасовтың туылғанына 150 жылдығына байланысты 5,7 метрлік ескерткіш орнатылды.

Елдің барлық әлеуметтік топтары сияқты Қазақстан спортшылары да Отанды қорғау майданына аттанды. Ұрыс майданында ерлік пен қайсарлықтың, қайрат пен жігердің, қажырлық пен табандылықтың жарқын үлгілерін көрсетті.

Ленинградты қорғау шайқасында қазақстандық Қадырбай Жаманбалин бастаған барлаушы-шаңғышыларының жасаған ерліктері мәңгі есте қаларлықтай болды. Шаңғымен жүрудің техникасын жақсы меңгерген ол бастаған барлаушылар тобы ұрыс кезінде әлденеше рет жау тылына барлауға барып, маңызды мәліметтер жинады, сөйтіп, берілген тапсырмалар бұлжытпай орындалып отырды [10, б. 4].

Сұрапыл соғыста ерліктің үлгісін көрсеткен жауынгер, соғыстан кейінгі бейбіт өмірде спорт саласында талмай ұстаздық еткен азаматтардың арасында Шоқыр Бөлтекұлы (1916-1994 жж.) да лайықты орын алады.

Маңғыстау түбегінің тумасы. Баку көркем сурет училищесін бітірген Ш.Бөлтекұлы 1934 жылы Киев көркем сурет институтына студент болып қабылданды. Украина жерінде ол көркем сурет мамандығын игерумен қатар, алғаш рет спорт өнеріне де тартылды. Спорттық бетбұрыстық өмір жолын таңдауына Германияда Берлин кәсіпқой бокс мектебінен өткен тәлімгері Иван Константинович Иванов ықпал етті.

Институтты бітіріп Алматыға келген Ш.Бөлтекұлының спортқа қабілеттігін таныған әкімшілік маман кадрлардың жетіспеушілігін ескере отырып, оны «Спартак» ерікті спорт қоғамында бокс секциясын басқару қызметіне тағайындады. Салалық білімін толықтыру мақсатымен оны соғыс қарсаңында Киев қаласындағы жаттықтырушылар дайындайтын жоғары мектепке білімін жетілдіруге аттандырған уақытта байырғы ұстазымен табысып тәлім алған-ды.

Соғыс басталғанда қолына қару алып, Мәскеу, Смоленск қалалары түбіндегі Кеңес Армиясының қорғаныстық және шабуылдау шайқастарынан бастап, Белоруссия жерін азат ету қиян-кескі ұрыстарына қатысты. Шоқыр Бөлтекұлы соғыстың алғашқы күндерінен-ақ ерлік пен табандылық танытты. Бір бекініс үшін шайқаста Шоқырға жақсы қаруланған үш фашист солдаттымен бетпе-бет келген-ді. Бокстың әдісімен әуелі біреуін, содан соң екеуін ұрып жығып, сөйтіп, үшеуін де тірідей бір өзі бөлімшеге алып келгендігі спортпен айналысуының жарқын айғағы.

ҰОС-ғы Жеңістің 20 жылдығына орай Ш.Бөлтекұлы сұрапыл соғысты бастан кешкен естеліктерімен бөліскен болатын [11].

Майдан даласында ауыр жараланған Ш.Бөлтекұлы 1943 жылы елге оралды. Жаттықтырушылық қызметке оралған ол республиканың бокс спортын жаңа деңгейге көтеруге күш салды және табыстарға қол жеткізді. Өзі де 223 рет рингке шығып, оның 155-де ресми кездесу өткізді. Солардың ішінде елу финалдық жекпе-жектің отыз сегізінде жеңіске жетіп, төртеуінде тең түскен-ді [12, 4-бет]. Көркем сурет өнері мен жаттықтырушылық қызметті қатар атқара жүріп, 800-ден астам боксшыны баптап шығарды [13, 407-б.].

Бокс саласындағы жетістіктерін саралар болсақ, біріншіден, бокстан Қазақстандағы тұңғыш КСРО спорт мастери (1947 ж.), екіншіден, Қазақстан боксшыларының арасында шетел спортшыларымен тұңғыш рет кездескен азамат, үшіншіден, Қазақстан боксшыларын алғаш рет бүкілодақтық рингке шығарған жаттықтырушы, төртіншіден, Қазақстанның үш дүркін чемпионы, бесіншіден, республикада бокс спортының негізін қалаушылардың бірі, Қазақ КСР-ның еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Қазақстан боксының ардагері.

Соғыс басталған алғашқы күннен-ақ «Спартак» ұйымының мүшелері де майданның алғы шептерінде қанды шайқасқа түсті. Семей облыстық бөлімшесінің мүшесі, белсенді дене шынықтырушы, футболист Куликов 1942 жылы әскери тапсырманы үздік орындағаны үшін Ленин орденімен марапатталған болатын. «Красный восток» артелінің (Қостанай қаласы) дене шынықтыру ұжымының мүшесі, әртүрлі жарыстарда ұйымның намысын қорғаған тамаша шаңғышы П.Семенов жасы 18-ге толмағанына қарамастан, 1942 жылы ерікті түрде Қызыл Армия қатарына алынып, Солтүстік-батыс майданында жүргендігінен және онымен ұжымның байланысты үзбей отырғандығынан мұрағат құжаты мәлімет береді. Қостанайлық ұйымның дене шынықтырушысы футболист И.Перекальский соғыс басталған тұста-ақ майданға аттанды. Майданда оның өзінің бөлімшесімен үш ай бойы жау құрсауында қалып, соғысып жүріп қоршаудан шыққандығы белгілі. Қызылорда облыстық ұйымына бекітілген Жалпыға міндетті білім беру (Всеобуч) бөлімінде әскери білім алған Косенко және Алексеев облыстық Кеңеспен хат алмасып тұрған және оларды соғыс шеберлігіне үйреткен ұйым инспекторларына алғыстарын білдірген [2, 11-б.].

Сталинград түбіндегі Жеңіспен (1942 жыл) басталған екінші дүниежүзілік және Отан соғысы барысындағы түбегейлі бетбұрыс Кеңес Армиясының 1943 жылғы Курск иініндегі шайқаспен аяқтағаны тарихтан мәлім. Кеңес Үкіметі мен партияның «Неміс оккупациясынан азат етілген аудандарда шаруашылықты қалпына келтіру жөніндегі шұғыл шаралар» туралы қаулысы бойынша халық шаруашылығын қалпына келтіру 1943 жылдан бастап-ақ қолға алынды. Ендеше халық шаруашылығының басқа салаларымен қатар, дене шынықтыру мен спорт жүйесінде де іс-қимыл шаралары жанданды. Мысалы, жергілікті жерлерде дене шынықтыру және спорт бөлімдері ашылды, залдар мен алаңдарда спорт түрлерінен жарыстар ұйымдастырыла бастады, сөйтіп, бұқаралық спорт қоғамдық өмірге оралды.

1943 жылдың жазында Алматыда Орта Азия республикалары мен Қазақстан халықтарының II- спартакиадасы өткізілді. Іс-шара соғыс жүріп жатқан кезде өткендігімен бағамдасақ, айтулы оқиға тізбегінен табылды. Дегенмен, қатысушылар сапында қазақ жастары арасынан бірде-бір өкілдің болмауы өкінішті факт еді [14].

Соғыс жылдарындағы қиыншылықтарға қарамастан, КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің «Дене тәрбиесі мамандарын дайындау шаралары» қаулысымен 1944 жылдың 14 қарашасында Алма-Ата қаласында Қазақ мемлекеттік дене тәрбиесі институты (КазГИФК) спорт саласы мамандарын дайындау мақсатында ашылған болатын.

Институт Орта Азия бойынша дене тәрбиесі мен спорт саласындағы ғылыми-педагог мамандарды дайындайтын жалғыз және тұңғыш жоғарғы оқу орны болды. Демек, аталмыш жоғары мектеп Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан және Тәжікстан республикалары үшін спорт кадрларын дайындауды жүзеге асырды.

Институтқа тәжірибелі ғалымдар мен жас дарынды оқытушылар жұмысқа тартылды. Оқу үдерісінде кездесетін қиындықтар мен материалдық базаны нығайту жолындағы тынымсыз еңбектің арқасында, сан қырлы сүрлеуден өткен бүгінде Қазақ спорт және туризм академиясы (1998 жыл, 28 қазанда көрсетілген мәртебесін иемденді) статусын иемденіп отырған оқу орны 2024 жылы 80 жылдығын лайықты табыстармен атап өтті.

Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі 1944 жылдың 15-мамырында «Еңбекшілердің дене тәрбиесін жақсарту бойынша шаралары мен ұлттық спорт түрлерін дамыту туралы» дене тәрбиесі қозғалысын ұйымдастыру үрдісіне жаңа серпін беру міндеттелді. Құжат өлке үшін маңызды болды, себебі кадр, әсіресе ұлттық мамандарды дайындау, мәселесін жақсартуға баса назар аударды. Физкультура және спорт сферасына тұрғылықты халық өкілдерін тарту қажеттілігін атап өтті.

Қазақ ұлттық ойын түрлерін дамыту мақсатымен ҚазКСР Халық Комиссарлар Кеңесі тарапынан Дене тәрбиесі мәдениеті комитетіне, Халық ағарту комиссариатына, КСРО Қазақ ҒА филиалына, ҚазКСР ЖЛКО ОК-не (ВЛКСМ ЦК) тапсырма берілді: қазақ халқының ұлттық ойын түрлері және жалпы спорттық жарыстардың Жаңа ережесін жасау, оларға түсініктемелер беру және ережені бекіту. Өкініштісі, салаға қатысты мемлекеттік құзырлы органдарға берілген нұсқаулар тек 1948 жылы ғана орындалды [15, 100-б].

Соғыс аяқталған 1945 жылы Мәскеу қаласында спорт сферасындағы көрнекті қайраткерлердің қатысуымен арнайы парад өтті. Жалпы атаулы шара республика көлемінде спорт әлеміндегі азаматтардың рухын көтеріп, спорттық қызметті жаңа қадамдарға бастауға ынталандырды.

КСРО (Кеңестік социалистік республикалар одағы) ХКК-і (Халық Комиссарлар Кеңесі, атқарушы орган) 1945 жылғы қыркүйектің 28-де «Дене мәдениеті және спорт комитеттеріне көмек көрсету және жұмысын жақсарту туралы» қаулысын қабылдады. Соғыс жағдайында басқа бағытта жұмыс атқарып кеткен ғимараттарды қайтадан қызметтік жолға қою, маман кадрларды дайындау, т.б. мәселелер күн тәртібіне шығарылып, толымды нұсқаулар берілді. Маңызды құжат Қазақстанның жергілікті аймақтарында да жол тауып жатты.

Соғыстың аяқталуымен байланысты бейбіт өмірге сәйкес қайта құрулар белсенді түрде жүргізілді. Қазақстанның спорт саласында да маңызды өзгерістер бастау алды.

Қорытынды. Қазақстанның соғыс қарсаңындағы спорт жағдайы Ресей, Украина, Белоруссия сынды республикаларға қарағанда төмен деңгейде қалды. Спорт мекемелерінің үй-жайы, олардың материалдық-техникалық базасы, маман кадрлармен қамтылуы (жоғарыда аталған республикалардан қызметке тартылды) т.б. сан қырлы мәселелер шешімін таппағаны анық. Дегенмен, Орталықтың бұйрығымен жоғарыдан түсірілген нұсқаулық қаулы-қаралар мен ережелік құжаттар және осы мәлімдемелерге сәйкес жергілікті жерлерде атқарылған іс-қимыл шаралары өзіндік рөл атқарғанын жоққа шығаруға болмас. Сондай-ақ Қазақстанда 1935 жылы физкультура техникумы және 1944 жылы Қазақ мемлекеттік дене тәрбиесі институтының ашылуы айтулы оқиға болғаны сөзсіз.

Соғыс жылдарында спорттық әлемді екі жақты қарауға болады. Бірінші ретте Кеңес Армиясы қатарына алынған әр азаматты қару ұстауға және оны оңтайлы пайдалануға үйрету мәселесі негізінен дене тәрбиесімен астасып жататындықтан, спортшылар бұқара халықты соғыс өнеріне баулу ісімен айналысты. Екінші ретте спортшылар тікелей майдан далаларындағы қиан-кескі ұрыстарға қатысты. Жаяу әскер құрамаларынан бөлек арнайы дайындықты талап ететін альпинистік тау және шаңғы атқыштары, парашютистер, мотоциклшылар, т.б. сияқты соғыс бөлімдерінде әрекет етті. Қазақстан спортшылар қайсарлықтың, ерліктің үлгісін көрсетті.

Тақырыпты зерделеу барысында бірқатар нәтижелерге қол жеткізілді: ҚР Мемлекеттік орталық мұрағаттың тиесілі қорларындағы материалдары тарихи айналымға түсірілді; Отан соғысы жылдарындағы республиканың физкультура және спорт саласына қатысты қомақты материалдар жүйеленді; маңызды сұрақтар кестелер арқылы айқындалды; тақырыптың мазмұны тиянақты түрде хронологиялық шеңбермен (1941-1945) жүргізілді; статистикалық мәліметтерді талдауда салыстыру әдісі ұтымды пайдаланылып, бір арнаға тоғыстырылды; Ең бастысы зерттеу объектісі жаңа мағлұматтармен толықты.

Мәселені зерттеу үрдісінде ойға түйген ұсыныстар: Көтеріліп отырған мәселе өзекті сұрақтардың қатарынан орын алады. Биылғы 2025 жылы жалпы ТМД шеңберінде Отан соғысы Жеңісінің 80 жылдығы аталып өтті. Кез келген мемлекет азаматтарын отансүйгіштік

рухта тәрбиелеуді нысана етіп ұстары сөзсіз. Ендеше соғыс жылдарындағы Қазақстан спортына қатысты мұрағат, мұражай, баспасөз материалдарын жинап, талдап, мемлекеттік тілде жарыққа шығару Отан тарихына қосқан сүбелі үлес болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР ОМА, 1667-қор, 1-тізім, 6-іс
2. ҚР ОММ, 2054-қор, 1-тізім, 3-іс,
3. ҚР ОММ.-1692-қор, 1-тізім, 538-іс.
4. ҚР ОММ.-1692-қор, 1-тізім, 541-іс.
5. ҚР ОММ.-1692-қор, 1-тізім, 669-іс.
6. Сейсенбеков Ерлан Кенжебайұлы. Дене шынықтыру және спорт тарихы. Оқу құралы. Шымкент. - 2009. - 146 бет.
7. Спортивный Казахстан: Энциклопедический справочник / Авторы-составители: О.Жолымбетов, А.Кульназаров) – Алматы: Издательство «Арыс», 2004. - 672 стр.
8. Қазақстандағы Олимпиадалық білім және спорт тарихының очерктері. Оқу құралы. Алматы: ҚазСТА, 2019. - 400 бет.
9. Тәнекеев М. Қажымұқан. – Алматы: «Білім», 2001. – 192 бет, суретті.
10. Шалбаев Нариман. Қазақстан спортшылары Ұлы Отан соғысы жылдарында. // Спорт, №19(279) 9 май, 1964 жыл, Б.4.
11. Спорт №17(329). - 1965. - 24 апрель; Спорт №18(330). - 1965. - 1 май.
12. Жетісу №233(4.787). - 1966. - 3 декабрь.
13. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2-том. - 1999. - 720 бет.
14. ҚР ОММ, 1691-қор, 1-тізім, 81-іс, 143-144 бб.
15. Тәнікеев М.Т., Асарбаев А.Қ. Қазақстандағы дене шынықтыру және спорт тарихы. Оқу құралы – Алматы: ҚазСТА, 202 ж. 173 бет.

References:

1. ҚР ОММ, 1667-қор, 1-tizim, 6-is
2. ҚР ОММ, 2054-қор, 1-tizim, 3-is,
3. ҚР ОММ. - 1692-қор, 1-tizim, 538-is.
4. ҚР ОММ.-1692-қор, 1-tizim, 541-is.
5. ҚР ОММ.-1692-қор, 1-tizim, 669-is.
6. Sejsenbekov Erlan Kenzhebajuly. Dene shynuqtyru zhәне sport tarihy. Oқи құraly. - Shymkent. - 2009. - 146 bet.
7. Sportivnyj Kazahstan: Jenciklopedicheskij spravochnik / Avtory-sostaviteli: O.Zholymbetov, A.Kul'nazarov) – Almaty: Izdatel'stvo «Arys», 2004. - 672 str.
8. Қазақстандағы Олимпиадалық bilim zhәне sport tarihyның очерктері. Оқи құraly. Almaty: ҚазСТА, 2019. - 400 bet.
9. Тәнекеев М. Қажымұқан. – Almaty: «Bilim», 2001. – 192 bet, suretti.
10. Shalbaev Nariman. Қазақстан sportshylary Ұлы Отан soғыsy zhyldarynda. // Sport, №19(279) 9 maj, 1964 zhyl, B.4.
11. Sport №17(329). - 1965. - 24 aprel'; Sport №18(330). - 1965. - 1 maj.
12. Zhetisu №233(4.787). - 1966. - 3 dekabr'.
13. «Қазақстан» Ұлтық jenciklopedija / Bas red. Ә.Nysanbaev. - Almaty: «Қазақ jenciklopedijasynуң» Bas redakciyasы, 2-tom. - 1999. - 720 bet.
14. ҚР ОММ, 1691-қор, 1-tizim, 81-is, 143-144 bb.
15. Тәнікеев М.Т., Asarbaev А.Қ. Қазақстандағы дене shynuqtyru zhәне sport tarihy. Oқи құraly – Almaty: ҚазСТА, 202 zh. 173 bet.